

Stabilisatie technieken tijdens de EMDR behandeling Bij patiënten met een lager IQ

Poli⁺

Stabilisatie technieken tijdens de EMDR behandeling bij patiënten met een lager IQ

Inleiding

Wanneer je n.a.v. een enkelvoudig trauma of van een complex trauma PTSS klachten ontwikkeld en daarbij een lager IQ hebt (zwakbegaafdheid of een (lichte) verstandelijke beperking vragen veel ervaren behandelaren zich af of zij de EMDR zoals vertrouwd wel kunnen toepassen.

Het antwoord van ons is dat dit zeker kan!

Volg net als bij de behandeling van andere psychiatrische stoornissen in principe de “reguliere richtlijnen”.

Wanneer u goed begrijpt wat het werkingsmechanisme is van EMDR (of een andere trauma-focused therapie zoals Exposure) dan kunt u voor iedere en dus ook voor deze patiënten geprotocolleerd maatwerk maken.

Zie voor onderbouwing o.a.

- <https://www.ggzstandaarden.nl/generieke-modules/psychische-stoornissen-en-zwakbegaafdheid-zb-of-lichte-verstandelijke-beperking-lvb/preview;>

- Wieland J, Aldenkamp EA, van den Brink A. (2017) Behandeling van patiënten met een laag IQ in de GGZ. Beperkt begrepen. Bohn, Stafleu en van Loghum.

- Aldenkamp, E.A., Brink (2015) Stabiliserend EMDR; Magazine 09 EMDR vereniging Nederland

-Voor de reguliere protocollen verwijzen wij naar de site van de VEN;

www.EMDR.nl

In deze module beschrijven we een aantal voor deze patiëntengroep passende stabilisatietechnieken.

We starten met een algemene beschrijving waarbij we met name aangeven dat wij er voor pleiten om stabilisatie technieken vooral te gebruiken als een inbedding van de EMDR behandeling. We zetten ze niet van te voren in als een fase maar slaan ze ook beslist niet over!

Stabilisatie als inbedding voor de verwerking

In deze module gaan we er van uit dat stabilisatie *niet* een fase is die *voorafgaat* aan de verwerkingsfase. De ‘stabilisatie’ dient bij onze patiëntengroep zoveel als mogelijk *tegelijkertijd* te lopen met een trauma-focused therapie zoals EMDR.

Het stabiliseren gebeurt dus in combinatie met de EMDR behandeling.

Een behandeling waarbij stabilisatie feitelijk de *inbedding* vormt van de behandeling van de PTSS klachten sluit aan bij zowel de cognitieve mogelijkheden en beperkingen van deze patiëntengroep maar ook bij complexe PTSS waarbij de beschadigende ervaringen ook de kans op persoonlijkheidsproblematiek, emotieregulatie en zelfbeeldproblematiek vergroot.

De hier beschreven stabilisatie technieken bieden de patiënt, maar ook de therapeut en begeleider meer gereedschap, meer vaardigheden en meer vertrouwen om met (overspoelende) emoties om te gaan. Het geeft juist deze patiënt meer mogelijkheden tot zelfmanagement.

Het gaat hier om praktisch “gereedschap” dat ingezet kan worden door de patiënt met of zonder ondersteuning vanuit begeleiding of anderen. De technieken worden veelal aangeleerd door de therapeut en ondersteund door begeleiders. Het betreft praktische technieken *naast* de stabiliserende elementen die sowieso al in de EMDR methodiek zijn ingebouwd. Denk bij dat laatste aan: de wijze waarop de therapeutische relatie wordt vorm gegeven; het inzetten van RDI; de cognitieve Interweaves; variatie in de sterkte van de BLS; variaties in lengte van de sets en de breedte van de toegelaten associatieketen etc.

Mocht u er niet voor (kunnen) kiezen om de stabilisatie en traumaverwerking tegelijkertijd aan te bieden omdat er geen therapeut beschikbaar is dan kunt u overigens ook de technieken uit deze werkmap gebruiken. Het behandeldoel zal dan anders zijn namelijk psycho-educatie en het vergroten van copingsvaardigheden i.p.v. ondersteuning van het verwerkingsproces.

Voorkom echter dat u door gebrek aan een EMDR therapeut blijft hangen in alleen stabiliseren! Zoek voor uw patiënt op de VEN website naar een ervaren EMDR therapeut die bevoegd en bekwaam is in het behandelen van patiënten met een verstandelijke beperking en (C)PTSS (EMDR practitioner).

Wij zijn van mening dat onze patiëntengroep kan profiteren van dat wat er al (vaak evidenced based) beschikbaar is voor de reguliere populatie. We hebben dan ook gebruik gemaakt van technieken die ook in de reguliere stabilisatiemethodes worden beschreven :

- A.Struik: Slapende honden? Wakker maken! Stabilisatiemethode voor chronisch getraumatiseerde kinderen (2010).

-Dorrepaal, K.Thomaes, N.Draijer: Voeger en Verder, stabilisatiecursus na misbruik of mishandeling (2008)

Bijlage

Hierin staan de diverse oefeningen uitgeschreven.

Ook apart te downloaden op de site: www.poli-plus.nl/ kennis

Voor wie:

Voor mensen met een laag IQ (zwakbegaafd of een verstandelijke beperking) met klachten die passen bij (complexe) PTSS.

Doel:

- De patiënt begrijpt waar zijn/haar klachten mee te maken hebben.
- De patiënt heeft een 'gereedschapskistje' met vaardigheden tot zijn/haar beschikking, die helpen om de nare gevoelens te (durven) *verdragen en te verbeteren*, zowel tijdens de therapiesessie (EMDR) als in het dagelijks leven.
- De mensen rondom de patiënt (professioneel en niet professioneel) begrijpen de klachten en weten op welke wijze zij rondom de sessies (EMDR) kunnen ondersteunen.

Deze map is verdeeld in drie stukken.

Deel A Psycho educatie en EMDR start, bevat alles wat nodig is voordat er wordt over gegaan wordt tot een EMDR behandeling. Het bevat een oriëntatie oefening waarmee de patiënt vanaf het eerste moment een gereedschap in handen heeft om zich niet te laten overspoelen door de emoties. Het bevat psycho-educatie en de start van het signaleringsplan. De inhoud van deel A kan in 1 a 2 sessies gebeuren.

Deel B beschrijft stabilisatie technieken en tips.

Deze werkmap voor de behandelaar bevat per onderdeel tekst die hij/zij samen met de patiënt kan doornemen. Het zijn voorbeeld teksten, u kunt zelf uiteraard gaan variëren! De diverse hoofdstukken kunnen ook op deze manier met socio-therapeuten/ begeleiders op de groep doorgenomen worden wanneer het een patiënt met een lichte of matige beperking betreft. Samen kan dan gekeken worden welke elementen ingebouwd kunnen worden in de begeleiding. Welke vaardigheden samen met de patiënt kunnen worden opgepakt.

Wij raden u aan om, ook met deze werkmap, te werken volgens het principe van "geprotocolleerd maatwerk": begrijp het werkende mechanisme en pas

het aan, aan de mogelijkheden van uw patiënt. Maar weet wat u doet en waarom u iets doet of weglaat.

Een werkmap voor de patiënt kunt u wanneer wenselijk zelf gaan samenstellen op basis van deze map. Sommige patiënten hebben alleen het zien van een plaatje ter herinnering nodig, anderen hebben er wat tekst bij nodig en voor sommige past een werkmap überhaupt niet en kan gebruik gemaakt worden van voorwerpen. Wij raden u aan in ieder geval het (of een) signaleringsplan te gebruiken.

Deel A. Uitleg PTSS

Deel A bevat alles wat nodig is voordat er wordt over gegaan wordt tot een EMDR behandeling. Het bevat een oriëntatie oefening waarmee de patiënt vanaf het eerste moment een gereedschap in handen heeft om zich niet te laten overspoelen door de emoties. Het bevat psycho-educatie en de start van het signaleringsplan. De inhoud van deel A kan in 1 a 2 sessies gebeuren.

Hoewel in de meeste gevallen uw patiënt al een diagnostisch traject zal hebben gehad waarin de klachten zijn besproken, is onze ervaring dat alleen al weten dat de behandeling rondom de PTSS klachten start, voor veel patiënten reden is om angstig en gespannen te worden en overspoeld te raken door angsten (herbelevingen, dissociëren).

We starten dan ook *altijd* met een zogenaamde (1) *oriëntatie oefening 'horen, zien en voelen'* (en blijven die iedere sessie herhalen) om de patiënt tijdens het gesprek een mogelijkheid in eigen hand te geven om in het hier en nu te blijven. Wij geven hieronder een voorbeeld waarmee u kunt variëren.

Vervolgens gaat u samen met de patiënt kijken welke klachten voor hem / haar op de voorgrond staan. U kunt er voor kiezen (2) *meer uitleg* te geven over de diagnose. Wanneer u merkt dat er sprake is van veel dissociëren leg dan ook op eenvoudige wijze uit wat dit is. Laat in ieder geval blijken dat u weet dat het er is!

(3) Ook kijken we naar een manier om meer zicht te krijgen op de triggers (*aanleidingen*) en op de wijze waarop de patiënt hiermee om kan gaan. Tenslotte legt u uit hoe het (4) *signaleringsplan* in de loop van de sessies zal worden uitgebouwd (de gereedschapskist gevuld) en neemt u het meteen vanaf de eerste sessie in gebruik. Het signaleringsplan is in principe gebaseerd op oplopende angst. U kunt er voor uw patiënt ook voor kiezen om dit voor andere oplopende emoties te maken (boosheid) of specifiek gedrag (zich terugtrekken). Denk dan aan pannetjes die overkoken versus de ijskast die steeds kouder wordt.

1. Horen zien en voelen

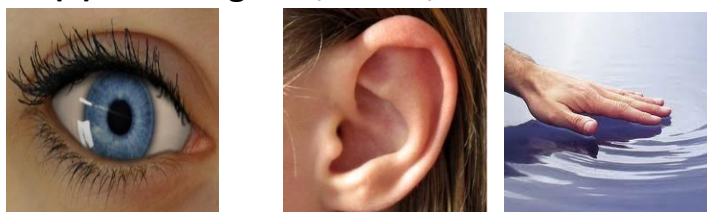
We gaan het in de behandeling hebben over de dingen waar jij misschien niet graag aan denkt of over praat.

Dus we starten meteen met het leren van een vaardigheid die je helpt om in het hier en nu te blijven.

Gebruik het wanneer je het voelt alsof je wegschiet naar toen of als er te veel emoties komen.

Zie ook de Bijlage pg 23

(1) Oefening zien, horen, voelen

Uiteraard kun je ook het ruiken inzetten of het nog anders aanvliegen: sommige patiënten hebben genoeg aan voelen, wrijven of anderen maken er 'ik zie ik zie wat jij niet ziet' van.... Soms doen ze het alleen en soms doe je het volledig samen.

Bij veel patiënten gebruiken we ook een rubberen bal met reliëf of een fel gekleurde bal.

2. Wat gebeurt er met me?

Nare herinneringen/ de Ladenkast

Dingen die je meemaakt, die blijven je bij. Je kunt het vergelijken alsof herinneringen worden opgeslagen in een enorme ladekast. In sommige laatjes liggen leuke herinneringen opgeslagen. Je trekt deze laatjes graag nog eens open om er even rustig naar te kijken en aan terug te denken, het geeft je een goed gevoel. Maar er zitten ook laatjes tussen waar hele nare dingen in zijn weggestopt. Bij hele nare, traumatische dingen die je mee maakt, werkt het zo dat je niet weet hoe snel je het weg moet stoppen! Dat maakt dat alles snel en slordig in de la gepropt wordt, om de la maar zo snel mogelijk dicht te kunnen doen. Maar doordat het niet goed opgeborgen is, blijft de la niet dicht zitten; het schiet op allerlei momenten ineens weer open en de inhoud puilt er dan uit.

Zo werkt het bij trauma klachten (PTSS): mensen proberen de nare herinneringen weg te stoppen en weg te houden, maar op allerlei onverwachte momenten komt het weer omhoog, het overspoelt ze dan.

De vaardigheden die we samen oefenen kun je gebruiken om de laatjes even open te durven zetten en ze zelf weer dicht te doen, wanneer je vindt dat ze te ver open staan.

Wanneer we de EMDR doen maken we het laatje juist open en ga jij de inhoud opnieuw ordenen.

Dat helpt om te voorkomen dat het laatje open blijft schieten.

Kijk samen op de site van de EMDR vereniging www.EMDR.nl naar een animatiefilmpje over wat EMDR is. <https://www.emdr.nl/nieuwe-animatie-film-over-emdr/>

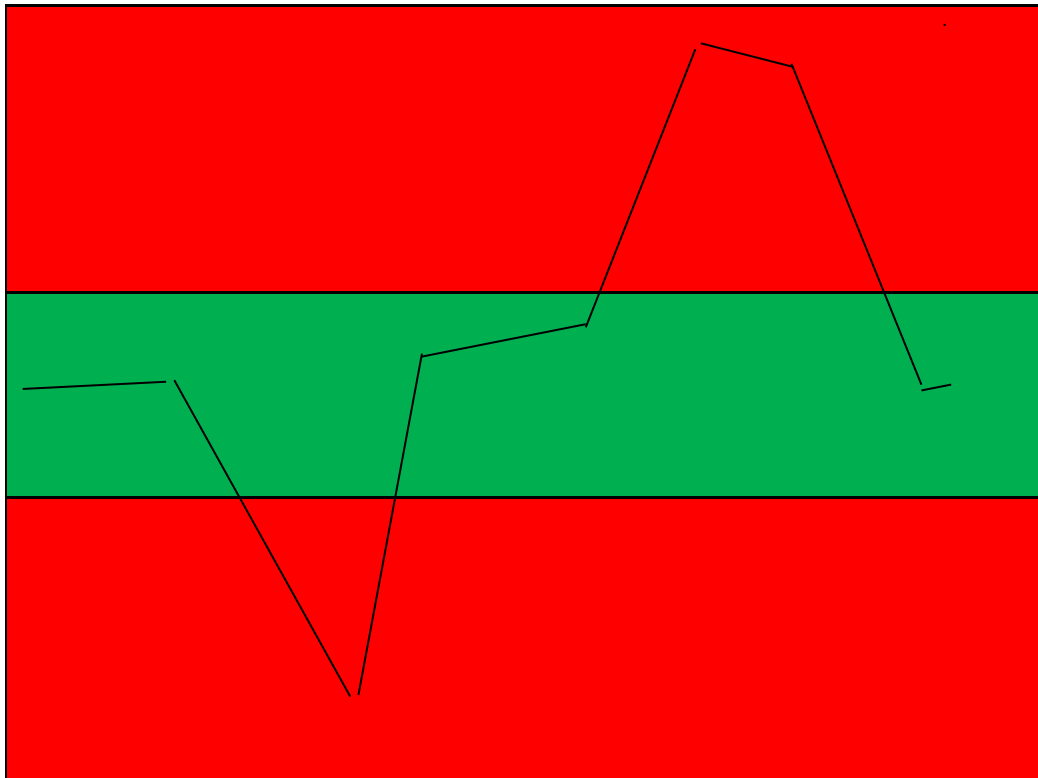
Het raampje van spanning

Onze hersenen reageren op stress (angst).

Soms vanuit dat gedeelte dat zorgt voor alle automatische reacties (zoals ademen). We denken dan niet, horen niets. Herken jij dat wel eens bij je zelf? Of we reageren vanuit dat gedeelte van de hersens dat onze instincten regelt. We reageren met vluchten, aanvallen of bevriezen. Herken jij dat? Maar we hebben gelukkig ook het gedeelte waarmee we goed kunnen denken, praten, voelen luisteren en kijken!

Dat gedeelte (hieronder als een groene balk getekend) is vaak wanneer je nare dingen hebt meegemaakt veel kleiner geworden. Je schiet dan sneller in het rood. *Afhankelijk wat bij de belangstelling past: je computer heeft vlug geen verbinding meer met internet (offline) / het raampje waardoor jij rustig naar buiten kunt kijken is klein/ jij valt dan sneller van het touw af waarop je balanceert!

Met de oefeningen maar ook met de EMDR proberen we je internetverbinding te verbeteren/je raampje groter te maken/je evenwichtsbalk breder te maken.

Dissociëren

Het is een ingewikkeld woord maar het beschrijft iets wat vaak voor komt bij mensen die last hebben van nare herinneringen.

Bij iedereen ziet het er verschillend uit. Het meemaken van iets heel naars kan zo pijnlijk zijn dat je jezelf even uitschakelt. Het is alsof je jezelf even helemaal uitschakelt (offline bent). Sommigen voelen het als helemaal weg zijn, als dromerig voelen of vaag, je dood voelen van binnen, zonder emoties voelen, op de automatische piloot staan, je buiten je lichaam voelen. Hoe is dat eigenlijk bij jou? Welk woord zullen we hiervoor voor jou gebruiken?

Vaak wordt het onbewust een automatische reactie geworden om met stress en angst om te gaan. Aanleidingen hiervoor kunnen van binnenuit komen (bijv. gedachte, herinnering) of van buitenaf (bijv. bepaalde plek, iets wat je hoort op journaal). Hulpverleners noemen aanleidingen vaak Triggers (engels woord).

Welk woord vind jij prettig?

Dissociëren is niet altijd handig omdat je informatie mist, en je kan het als eng ervaren.

Je kunt leren het “dissociëren” te verminderen door “triggers” te herkennen en oefeningen te doen die je helpen in het ‘nu’ te blijven (zie aandachtsoefeningen in Bijlage pag 29 t/m 36).

Je kunt ook oefeningen doen om beter aan te voelen dat je “dissocieert”.
(Bijlage Zappen pg 24)

3. Van welke klachten heb je het meest last? Was er een aanleiding?

Wil je dit deze week bijhouden? Wanneer je weet welke zaken maken dat je er nog meer last van hebt dan kun je proberen ze uit de weg te gaan. Was er een aanleiding?

	maandag	dinsdag	woensdag	donderdag	vrijdag	zaterdag	zondag
Herbelevingen							
Nachtmerries							
Overstuur zijn							
Schrikken							
schemeren							
Sombere gedachten over nu en de toekomst							
Slaapproblemen							
Prikkelbaar							
Niet kunnen concentreren							
Waakzaam zijn							
Jezelf stom vinden							
Problemen met anderen							
Lichamelijke klachten							

4. Signaleringsplan

Van belang is om het plan zo eenvoudig mogelijk te houden met zo min mogelijk tekst! Gebruik slechts steekwoorden en gebruik er niet teveel per vak. Met onderstaande tekst maar ook met de vorm van het plan kun je eindeloos variëren.

Een crisisplan is een opgeschreven plan om je te helpen om moeilijke momenten of situaties te doorstaan. Het is een soort gereedschapskist! Juist in moeilijke situaties kun je vaak niet meer helder denken en ben je geneigd om te reageren zoals je altijd gewend was.

We beginnen met invullen met wat je nu al over jezelf weet. En we vullen al die manieren in waarvan jij aangeeft dat ze jou helpen.

Iedere keer dat we elkaar zien kijken we aan het begin en aan het einde of we weer wat meer vaardigheden/ gereedschappen kunnen invullen. Kijk er ook eens goed naar met mensen die jou kennen en helpen. Want soms kan het zijn dat jezelf helemaal niet meer bij je “vaardigheden” kan komen en dat anderen dan wat moeten doen!.

Het is belangrijk om het plan altijd bij je in de buurt te hebben! Misschien kun je ze in je telefoon zetten of hang jij het liever boven je bed?

Wanneer je het nodig hebt:

Kijk in welke fase van het plan je zit.

Doe de dingen die bij deze fase staan en ga door tot je jezelf beter voelt.

Hoe meer spanning je hebt hoe vaker je een oefening moet doen!

Mocht je alles gedaan hebben en je je nog niet beter voelen, kijk dan wat anderen voor je kunnen doen of herhaal alle dingen die je zelf kunt doen nog een keer !

triggers	Fase	Wat merk je	Wat kun jij doen	Wat kunnen anderen doen
				
				
				

Deel B Stabilisatie technieken

In onze behandelmethodiek (stabiliserend EMDR-en) starten wij zo snel mogelijk met de EMDR behandeling wanneer er sprake is van op de voorgrond staande PTSS symptomen.

We gaan ervan uit dat de Psycho educatie is gegeven en de EMDR behandeling eerst is uitgelegd (filmpje, samen oefenen) volgens protocol in de opstart modus staat (uitleg; target helder; BLS gekozen). De patiënt heeft al tenminste 1 basistool in zijn handen. En er is een start gemaakt met het signaleringsplan.

In dit gedeelte gaan we er van uit dat er in het hoofd van uw patiënt slechts weinig ruimte is om nieuwe vaardigheden op te pakken. U zult ondersteunend en sturend aanwezig moeten zijn.

Hoe verder we in de verwerking komen hoe meer het aanleren van emotieregulatie vaardigheden mogelijk is. Mocht de ruimte er (nog) niet zijn bij uw patiënt, train dan systeemleden of begeleiders in het gebruik van een aantal van de vaardigheden zodat zij het mét uw patiënt kunnen uitvoeren en oefenen.

We starten met het wijzen op het belang van een gezonde leefstijl. Daarna gaan we in op welke wijze jezelf kunt troosten en wat je kunt doen om gevoelens te verbeteren. Dat wat de patiënt prettig vindt, kan op het signaleringsplan gezet worden.

Zorg voor jezelf

Structuur in je leven helpt om minder kwetsbaar te zijn en stabiel te functioneren.

Let op je gezondheid, eetpatroon, slaappatroon, voldoende beweging, dingen doen die je een goed gevoel geven.

Op welke dingen kun jij meer gaan letten?

Bij patiënten die begeleid wonen: let goed op of er sprake is van een passend en veilig leefklimaat. Overvraging op cognitief of sociaal emotioneel gebied maakt iemand zeer kwetsbaar. Let op of er voldoende zicht is op de gezondheid van de patiënt. Vaak zal deze fase met name door begeleiding samen met patiënt doorlopen moeten worden.

Bij slaapproblemen maak een veilig slapen plan Bijlage pag. 36)

Vaardighedenlijst zelfzorg

	<u>Gezondheid</u>: ga naar een dokter als dit nodig is; neem voorgeschreven medicijnen in;
	<u>Gezond eten en slapen</u>: eet niet te veel en niet te weinig; sla geen maaltijden over, eet voldoende groenten en fruit; eet met mate van dingen die invloed hebben op je gevoelens (zoals suiker, alcohol, drugs en cafeïne (ook cola, energie drank); probeer de hoeveelheid slaap te krijgen waarbij je je goed voelt (niet te veel en niet te weinig), gebruik je veilig slapen plan.
	<u>Dagritme en beweging</u>: Zorg dat je een duidelijk doel hebt op een dag; doe iedere dag tenminste 20 minuten aan beweging (beweging vermindert negatieve spanning!). Ook wanneer je geen zin hebt: ga er even op uit.
	<u>Beheersen</u>: doe elke dag iets wat je goed kan en je een sterk gevoel geeft (zoals een hobby, een probleem aanpakken, iemand helpen etc.).

Zelftroost

Het is belangrijk om ook jezelf te kunnen troosten wanneer je pijn gaat voelen van het verleden.

Bedenk eens hoe een kind getroost wordt? Op een soortgelijke manier kan je jezelf troosten. Dit kun je doen via je zintuigen: kijken, luisteren, ruiken, proeven, voelen. Belangrijk is dat je dit met volle aandacht doet!

Het gaat om: jezelf koesteren, geruststellen, aardig zijn voor jezelf, voorzichtig zijn met jezelf.

Aandachtig betekent volledig bewust (focus) van wáár je bent en wát je doet. Zoals gezegd, het kan zijn dat dit ook door de omgeving eerst ingezet moet worden. Veel patiënten kunnen dit niet zelfstandig. Denk ook aan het inspreken op de mobiele telefoon van de patiënt.

Vaardighedenlijst troost

	<u>Kijken</u>: koop een mooie bloem en kijk er aandachtig naar, maak een hoekje in je kamer extra mooi en kijk ernaar, steek een kaars aan en kijk naar de vlam, bekijk etalages, kijk naar een natuur tv-programma, maak een wandeling op het strand of door een park en kijk naar de natuur, ga vliegen en kijk hoe de vlieger zweeft
	<u>Luisteren</u>: luister naar troostende muziek of muziek die je vrolijk maakt, besteed aandacht aan geluiden in de natuur, zing je favoriete liedje, neurie een melodietje, lees hardop.
	<u>Ruiken</u>: gebruik je favoriete parfum of bodylotion, steek een lekker ruikend kaarsje aan, bak koek of cake of een lekker maaltijd, loop tussen de bomen of op het strand en snuif de geur op.
	<u>Proeven</u>: drink langzaam een warme drank en voel de warmte binnen stromen, eet een rijpe peer of frisse appel, eet een pepermuntje of dropje, eet langzaam een stukje chocola en laat het smelten in je mond.
	<u>Voelen</u>: knuffel met een huisdier of iemand anders, neem een hete douche, masseer je hand of voet, loop met blote voeten door zand of gras, doe schone lakens op je bed, trek gemakkelijke kleren of sloffen aan als je thuis bent.

Verdragen van gevoel

Wanneer je last hebt van de herinneringen aan de nare gebeurtenissen dan proberen veel mensen de herinneringen en de gevoelens zoveel mogelijk weg te duwen.

Wanneer een gevoel wel op komt (vergelijk het eens met een golf) dan proberen veel mensen het zoveel mogelijk weg te duwen. Maar vaak werkt dit maar even of blokkeert het zelfs alles. Op den duur werkt het jezelf tegen en leidt het alleen maar tot meer pijn en piekeren. Het lijkt beter om in ieder geval even mee te durven surfen op de golf, anders kom je er onder!

Juist het durven voelen, verdragen en accepteren van pijn kan de heftige gevoelens op den duur verminderen. Wanneer je al met de EMDR begonnen bent zal je dat zeker gemerkt hebben!

Maar dan is het fijn om een aantal manieren te hebben om dat gevoel te verdragen of te verbeteren.

Kijk eens of in onderstaande lijst dingen staan die je al toepast (zet ze in je signaleringsplan!). We gaan ook samen er nog een paar uitproberen en oefenen de komende tijd (Zappen; Gebalde vuist, Container oefening, Veilige plek, Aandachtsoefeningen). Wanneer je manieren hebt gevonden die je prettig vindt: schrijven we ze in je signaleringsplan.

Weet dat de meeste dingen niet helpen wanneer je het maar één keer gebruikt! Het zijn geen toverstafjes maar gereedschap die je moet gebruiken. Een spijker sla je er ook niet in met 1 klap van de hamer in het hout!

Zie Bijlage pag 23 t/m 39 voor een aantal uitgeschreven vaardigheden.

Vaardighedenlijst verdragen en veranderen van heftige gevoelens

	Horen zien en voelen
	Gebalde vuist oefening
	zappen
	Roep tegengestelde (andere) emotie op
	'Parkeer' de moeilijke situatie:

	Intense andere sensaties
	Afleiden van gedachten:
	Actief zijn

Leestips:

Aldenkamp, EA, van den Brink A. Stabiliserend EMDR. EMDR Magazine 2015 (3): pag 10 -13.

Bicanic I et al. Stabilisatie in trauma behandeling: noodzaak of mythe? 2015. Tijdschrift voor Psychiatrie 57, (5): 332-339.

Dorrepaal E, Thomaes K, Drayer N. Vroeger en Verder. Vaardigheidstraining en cognitieve therapie na misbruik of mishandeling. Pearson Benelux. 2008.

Generieke module psychische stoornissen en zwakbegaafdheid of lichte verstandelijke beperking. Alleen online beschikbaar: <https://www.ggzstandaarden.nl/generieke-modules/psychische-stoornissen-en-zwakbegaafdheid-zb-of-lichte-verstandelijke-beperking-lvb> 2018

Hassiotis, A. Borderline intellectual functioning and neurodevelopmental disorders: Prevalence, comorbidities and treatment approaches. Advances in mental health and intellectual disabilities, 2015, (9): 275-283.

ISTSS Guidelines Position Paper on Complex PTSD in Adults. 2019
<http://www.istss.org/treating-trauma.aspx>

Mevissen L, Didden R, de Jongh A. EMDR voor trauma- en stressor- gerelateerde klachten bij patiënten met een verstandelijke beperking. Overzicht en casusbespreking 2016. Directieve therapie, 2016, (36): 5-26.

Mevissen L, Didden R, de Jongh A. DITS-LVB voor volwassenen. Diagnostisch Interview Trauma en Stressoren Licht Verstandelijke Beperking. 2018.

Minnen van A, Wat is complexe PTSS? Verheldering in acht stappen. EMDR Magazine 2018,18: 44-46.

Oppenheim HJ, Geurink M. Eerst stabiliseren of direct trauma-verwerking: een schijndiscussie!? 2015. EMDR magazine (8): 18-21.

van Vliet G. Stabilisatie bij complexe PTSS: een nuancering van de discussie. EMDR Magazine. 2018 (16) :54-56.

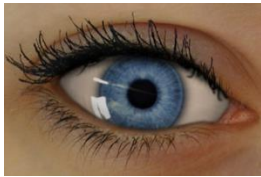
Vervoort-Schel J, Mercera G, Wissink I, Mink E, van der Hel P, Lindauer R, Moonen X. Adverse Childhood Experiences in Children with Intellectual Disabilities: An Exploratory Case-File Study in Dutch Residential Care.2018.

Wieland J, Aldenkamp EA, vd Brink A. Behandeling van patiënten met een laag IQ in de GGZ. Beperkt begrepen. Bohn, Stafleu en van Loghum. 2017.

Vragen en aanvullingen: e.aldenkamp; info@poli-plus.nl

BIJLAGE

Oefening zien, horen, voelen

Zien... 1 – 2 - 3

Noem iets wat je NU, met volle aandacht, ziet.

Horen... 1 – 2 – 3

Noem iets wat je NU, met volle aandacht, hoort.

Voelen... 1 – 2 – 3

Noem iets wat je NU, met volle aandacht, voelt aan de buitenkant van je lichaam (1^e keer: misschien voel je de stoel onder je billen, of bijv. kleding op je huid).

Je kunt ook terug van 3 naar 2 naar 1

Je kunt ook ruiken erbij nemen (specifieke geuren aanbieden).

Je kunt ook 1 voorkeur zintuig nemen.

Zap oefening

Voor deze oefening vragen we je om een prettige situatie die je hebt meegemaakt omhoog te halen. Dat kan bijv. een leuke verjaardag zijn, een dag waarop je je goed of trots hebt gevoeld, of iets heel anders. Het gaat erom dat het voor jou een prettige situatie was waar je nog graag aan terug denkt. Daarna vragen we je om een nare situatie omhoog te halen. Zo'n situatie waar je liever niet aan terug denkt. Het kan bijv. een moment waarop alles tegen zat en je niet meer wist wat te doen. Het mag ook iets heel anders zijn. Belangrijk is dat het een situatie is waar je wel aan kan denken, maar het liever niet doet.

Sluit je ogen

Denk aan de *prettige* situatie.

Maak er nu een filmpje op de televisie van, dat je nu terugkijkt.

Kijk ernaar op het scherm en laat het tot je doordringen: wat zie je, wat hoor je, wat voor gevoel roept het op, waar voel je dat in je lichaam?

Je hebt de afstandsbediening in je hand. Zet de TV met een druk op de knop uit. Kijk nog even naar het zwarte scherm. Doe je ogen open.

Sluit je ogen

Denk nu aan de *nare* situatie terug.

Maak er nu een filmpje op de televisie van, dat je nu terugkijkt.

Zet het scherm met een druk op de afstandsbediening uit.

Kijk een paar seconden naar het zwarte scherm. Doe je ogen open.

Sluit je ogen

Denk aan de *prettige* situatie.

Maak er een filmpje op de televisie van, dat je nu terugkijkt.

Kijk ernaar op het scherm en laat het tot je doordringen: wat zie je, wat hoor je, wat voor gevoel roept het op, waar voel je dat in je lichaam? Je hebt de afstandsbediening in je hand. Zet de TV met een druk op de knop uit. Kijk nog even naar het zwarte scherm. Doe je ogen open.

Container oefening

Een manier om bepaalde gevoelens even op te slaan/weg te zetten. Dit kan dan later weer open gemaakt worden.

Duidelijk visualiseren hoe de container eruit ziet en afgesloten wordt. Dit kan concreet (bijv. kistje met ketting erom heen maken) of via verbeelding.

- Lokaliseer het gevoel in het lichaam (welke lichaamssensaties) • Intensiteit van het gevoel nu (op schaal 0-10), en waar patiënt naar toe wil als het in de container zit
- Beschrijf de grootte, vorm, kleur, temperatuur, beweging etc. van het gevoel (niet iedereen kan dit op deze manier!). Evt. kun je het ook laten tekenen.
- Stuur het gevoel op geleide van de uitademing naar de container en sluit deze af.

Gebalde Vuist

Probeer een situatie uit je leven op te roepen waarin je je goed, gelukkig of vol zelfvertrouwen hebt gevoeld. Deze gaan we straks gebruiken in de oefening. Neem een prettige houding aan, het liefst rechtop zittend. De voeten naast elkaar op de grond, je armen op de leuning of op je bovenbenen.

Als je rechts bent dan begin je de oefening met je linkerhand. Als je links bent dan begin je de oefening met je rechterhand.

Heb je de hand waarmee je moet beginnen? OK? Bal je vuist zo sterk, dat je goed spanning voelt maar zonder dat het pijn doet. Stuur nu alle spanning en vervelende gevoelens die je in je lichaam voelt naar deze vuist (1-2 minuten). Zie je knokkels wit worden, en voel de druk van je vingers in je hand. Probeer via je schouder en je arm alle spanning naar je vuist te laten stromen. Stel je voor dat je vuist een soort magneet is die alle spanning, via je schouder en je arm, naar zich toetrekt. Bij iedere ademhaling stroomt de spanning iets sneller naar je vuist. Voel het verschil tussen de spanning in je vuist, en het ontspannen van de rest van je lichaam. Probeer je aandacht daar op te richten. Als de spanning in je vuist te groot wordt, laat hem dan even los en schud de spanning eruit.

Ga hiermee door tot er voldoende spanning uit je lichaam is weggestroomd, en stop er pas mee als je je prettig ontspannen voelt.

Schud je hand nog één keer uit en ontspan hem dan. Nu is alle spanning weggestroomd.

Bal nu je andere vuist. Stel je voor dat in die vuist alle kracht, alle fijne gevoelens en mooie dingen die je hebt meegemaakt, verzameld zijn. Denk bijv. aan de situatie waar je goed, gelukkig of vol zelfvertrouwen hebt gevoeld. Let goed op de kracht die dat geeft in die vuist. En stuur al deze kracht via je vuist en je arm en schouder door je lichaam. Voel de kracht je lichaam instromen, en let op de warmte en energie die dat geeft. Door het ballen van deze sterke vuist, kun je alle spanning wegnemen en fijne gevoelens terugsturen.

En straks, als de oefening voorbij is, stop je gewoon met knijpen en laat je je vuist - een beetje dicht nog - liggen.

Veilige Plek

Neem een plek in gedachten waar jij je veilig en prettig voelt. Dit kan een echte plek zijn, bijv. een plek waar je op vakantie bent geweest. Of een plek in je huis of tuin. Maar het mag ook een fantasieplek zijn, bijv. uit een film of een boek. Of iets dat eigenlijk helemaal niet kan, zoals dat je op een wolk zit.

Het maakt niet uit welke plek je kiest, als deze maar prettig en veilig voelt voor jou.

Richt je aandacht nu op deze plek.

En als je op deze plek bent, kijk je om je heen. Kijk voor je en zie wat er is. Kijk naast je en zie wat er is. Kijk achter je, onder je voeten en boven je hoofd. Let op alles wat je omringt op deze veilige plek die je gevonden hebt. Let op de vormen..., de kleuren, en word je bewust hoe aangenaam deze kleuren zijn. Zijn er geluiden in je veilige plek? Als ze er zijn, richt je aandacht dan op de geluiden. Merk op hoe aangenaam deze geluiden zijn, en voel je er veilig door.

Zijn er geuren op je veilige plek? Richt je aandacht nu op wat voor geuren het zijn en merk op hoe veilig en prettig ze zijn. Richt je aandacht op de geuren in je veilige plek die je gevonden hebt.

En voel je iets in je lichaam als je op deze veilige plek bent? Zoals de wind op je huid bijvoorbeeld, of gevoelens vanbinnen die je gerust stellen en je veilig laten voelen. Let op elk gevoel of elke aanraking die je opmerkt in je veilige plek en merk op hoe geruststellend en veilig ze aanvoelen.

Al je zintuigen staan open. Alles voelt veilig en beschermd, niemand kan je kwaad doen op deze plek. Merk op hoe ontspannen je bent in je veilige plek, hoe langzaam je ademhaling is geworden, hoe geruststellend deze beelden voor je zijn. Ervaar het gevoel van kalmte en vrede dat je nu ervaart. Dit is jouw veilige plek, de plek waar je naar toe terug kan keren op elk moment dat je voelt dat je het nodig hebt, en wanneer het goed en veilig voor je is om te doen.

Zo meteen zal ik stoppen en tellen van 5 naar 1, en bij iedere tel zal je je meer bewust worden van je omgeving, meer op het hier en nu gericht zijn.

5...4...3... Je hoort meer geluiden om je heen, waar je ook bent in je ruimte. Je lichaam begint te voelen waar je je bevindt... 2... Nu, als je klaar bent en ik kom bij 1, open je je ogen en voel je je verfrist en meer in staat om om te gaan met de dingen die voor je liggen. 1... Nu, als je klaar bent, open je je ogen en ben je in staat dit gevoel van kalmte en veiligheid vast te houden.

Aandachtsoefeningen

a. Bodyscan

Doe deze oefening liggend op een handdoek of op bed.

Ga met aandacht stap voor stap langs de verschillende lichaamsdelen. Sluit je ogen als je dit prettig vindt. Voel waar je lichaam de grond raakt. Is die hard of zacht?

Richt nu je aandacht op je ademhaling.

Voel hoe je in- en uitademt.

Richt je dan op de tenen van je linker voet en kijk of je daar iets voelt.

Misschien voel je warmte of kou.

Misschien voel je niks. Ook dat is goed, het gaat er vooral om dat je je aandacht erop richt.

Ga met je aandacht naar de achterkant van deze voet.

Misschien kun je voelen waar die de grond raakt.

Richt je aandacht nu op je hele linker voet.

Ga met je aandacht naar de kuit van je linker voet, en dan naar de knie.

Merk het op als je gedachten afdwalen. Dit is niet erg, wees vriendelijk voor jezelf en ga met je aandacht weer naar je linker knie.

Richt je aandacht op je linker bovenbeen.

Voel waar dat de grond raakt.

Misschien kun je ook je spieren voelen, of de temperatuur van de omgeving.

Ook als je niks voelt is dat goed.

Richt je aandacht op je hele linker been.

Laat dan je aandacht voor je linker been los, en ga met je aandacht naar de tenen van je rechter voet, en kijk of je daar iets voelt.

Ga met je aandacht naar de achterkant van je rechter voet.

Misschien kun je voelen waar die de grond raakt.

Richt je aandacht op je hele rechter voet.

Dan de kuit van je rechter voet. En je rechter knie.

Ga met je aandacht naar je rechter bovenbeen.

Voel waar dat de grond raakt.
Misschien voel je de temperatuur of je kleren.
Misschien voel je niks, dat is allemaal goed.
Als je merkt dat je gedachten afdwalen, is dat niet erg; dat is normaal.
Probeer je aandacht op een vriendelijke manier weer terug te brengen naar je rechter bovenbeen.
Richt dan je aandacht op je hele rechter been.
En laat dan je aandacht voor je rechter been los.
En richt je op je buik.
Misschien kun je voelen hoe je buik op en neer gaat als je in- en uitademt.
Richt je op je borstkas.
Misschien kun je ook voelen hoe die beweegt als je ademt.
Ga met je aandacht naar je billen.
Voel hoe die de grond raken.
Dan met je aandacht naar je rug.
Voel waar die contact maakt met de grond.
Ga met je aandacht naar de vingers van je linker hand.

Misschien kun je iets voelen in de vingers van je linker hand.
En richt je op je hele linker hand.
Dan op je linker onderarm. Je linker elleboog. En dan op je linker bovenarm.
Richt je aandacht op je hele linker arm.
Misschien kun je voelen waar je arm de grond raakt.
Of misschien voel je je kleren of de temperatuur.
Als je merkt dat je aandacht afgeleid raakt door geluiden of gedachten, breng je je aandacht op een vriendelijke manier terug naar je linker arm. Laat je aandacht voor je linker arm los, en richt je op de vingers van je rechter hand.
En dan op je hele rechter hand. Je rechter onderarm. Je rechter elleboog. Je rechter bovenarm. Richt je nu op je hele rechter arm.
Misschien kun je voelen waar je arm de grond raakt, en voel je je kleren of de temperatuur van je omgeving. Laat je aandacht voor je rechter arm los. En richt je op je hals. Je kin. Richt je dan op je mond. Wat voel je in je mond en je lippen? Ga met je aandacht naar je ogen, je oogleden. Breng je aandacht naar je voorhoofd. Dan naar je nek. Wat voel je in je nek? Dan kan pijn zijn, maar ook een ander gevoel. Ook dat is goed.
Richt je aandacht op de achterkant van je hoofd, en waar deze de grond raakt. Laat dan ook de aandacht voor je hoofd los, en ga met je aandacht terug naar je ademhaling.

Adem in en duw de adem dan naar beneden. Voel hoe de adem naar beneden gaat. Probeer dit een paar keer te herhalen. Inademen en de lucht naar beneden te duwen. Als je merkt dat dit niet lukt, kun je met je aandacht gewoon je ademhaling blijven volgen. Laat de aandacht voor je ademhaling en je lichaam los.

Je hoeft niets te doen, niets te veranderen, er alleen maar te zijn. Als dit lastig voor je is, blijf je gewoon nog even je ademhaling volgen. Voel weer je lichaam. Voel het contact dat je lichaam maakt met wat er onder je ligt.

Bedank jezelf dat je de tijd genomen hebt om op een positieve manier bij jezelf stil te staan. Als ik het zeg, kun je je ogen opendoen en langzaam weer bewegen.

b. Ademhaling:

We gaan nu de aandacht richten op de ademhaling.

Je kunt zitten of gaan liggen. Zorg dat kleding niet knelt, zodat je buik vrij kan bewegen.

Leg een hand op je buik. Adem diep in en voel je buik uitzetten: 1-2-3. Adem daarna iets langzamer uit: 1-2-3-4-5. Ondertussen zeg je tegen jezelf 'ontspan'. Doe dit een paar keer achter elkaar.

c. Spierontspanning:

We gaan nu de aandacht richten met behulp van de spieren. Span je spieren telkens net genoeg aan om de spanning te voelen; overdrijf het niet. Houd je spieren ongeveer 4 tellen aangespannen. Laat dan los en doe het nog een keer. Probeer daarna de spier niet meer te bewegen, laat hem in ontspannen toestand. En voel het verschil tussen spanning en ontspanning. We beginnen met de armen en handen: Bal je handen tot vuisten en strek je armen recht voor je uit: 1-2-3-4. Laat nu los. En doe het nog een keer: 1-2-3-4. Laat je handen en vuisten nu in ontspannen toestand rusten. En let op het verschil tussen spanning en ontspanning.

We gaan nu naar de benen en voeten: Laat je tenen naar beneden wijzen, til je benen langzaam op en strek ze naar voren. Tel tot 4, laat los en doe het nog een keer. Let op het verschil tussen spanning en ontspanning.

Nu gaan we naar de buik: maak je buik bol door je buikspieren aan te spannen, adem in en houd je adem in. Tel tot 4, laat los en doe het nog een keer. Voel het verschil tussen spanning en ontspanning.

Nu de schouders: trek je schouders op naar je oren. Tel tot 4, laat los en doe het nog een keer. Voel het verschil tussen spanning en ontspanning.

Nu gaan we naar de nek: druk je hoofd naar achteren tegen de stoel of het bed aan. Tel tot 4, laat los en doe het nog een keer. Voel het verschil tussen spanning en ontspanning.

Tenslotte je gezicht: knijp je gezicht samen, knijp je ogen stijf dicht en pers je lippen op elkaar. Tel tot 4, laat los en doe het nog een keer. En voel de ontspanning in je hele lichaam.

Oefeningen horend bij Aandacht voor gevoel

a. Aandachtig zijn:

(Rozijn is uiteraard te vervangen door ander voedsel, kopje koffie of thee etc.!))

Neem een rozijn in je handpalm. Stel je voor dat je van een andere planeet komt en net op aarde geland bent. Je krijgt deze rozijn, en hebt geen idee wat het is.

Kijk er even met volle aandacht naar. Draai hem nu rond tussen je duim en wijsvinger. Kijk goed naar de buitenste delen waar het licht op valt, en de donkerder delen in de vouwen. Wanneer er gedachten opkomen, zoals 'wat zijn we nu voor raars aan het doen', laat die gedachten er gewoon zijn en ga met je aandacht weer terug naar de rozijn.

Onderzoek nu of de rozijn ook een geur heeft. Breng hem bij je neus en ruik eraan.

Breng de rozijn bij je oor. Als je wilt, sluit dan je ogen en knijp eens in de rozijn.

Wat hoor je?

Ga straks de rozijn in je mond stoppen, zonder er nog op te bijten. Breng hem maar heel langzaam naar je mond en merk dat je hand en arm precies weten hoe ze dat moeten doen. Misschien merk je zelfs dat er speeksel in je mond komt zodra je van plan bent hem in je mond te stoppen.

En wanneer je de rozijn in je mond hebt gestopt – nog niet erop bijten –, onderzoek dan wat je merkt als die in je mond is. Hoe beweegt je tong?

Als je zover bent, kun je erin bijten. Doe je dat met je voortanden, of met je kiezen? Merk op welke smaak er nu in je mond komt.

Kauw er nu langzaam op. Merk dat er meer speeksel in je mond komt. Merk dat de rozijn als je kauwt steeds iets anders gaat voelen.

Merk, voordat je hem doorslikt, op dat je de neiging hebt om de rozijn door te slikken.

Merk als laatste op hoe het voelt om de rozijn door te slikken. Welke bewegingen van je tong voel je, en waar in je mondholte voel je dat? Welk geluid is er tijdens het doorslikken?

Voel dat de rozijn door je keel en slokdarm naar beneden gaat.

b. Aandacht naar buiten toe gericht

- Neem een prettige houding aan in je stoel. De voeten naast elkaar op de grond, je armen op de rugleuning of je bovenbenen.
- Begin eens met je aandacht te richten op alles wat je om je heen kan zien... kijk eens naar kleuren, naar vormen... kijk eens of iets je aandacht pakt...
- Richt je aandacht nu op de geluiden om je heen die je hoort... let op de sterkte van het geluid, zijn het hoge of lage tonen... kijk eens of iets je aandacht pakt.
- En richt je nu op de dingen die je aan je lichaam kan voelen, zoals kleren tegen je huid, je billen op de stoel... richt je aandacht op wat je NU voelt aan je lichaam.
- Let nu eens goed op de dingen die je kan ruiken... zijn het prettig geuren of niet?... let er even op.
- Neem eens een minuut de tijd om je bewust te zijn van al deze dingen die om je heen zijn.

c. Aandacht naar binnen toe gericht

- Neem een prettige houding aan in je stoel. De voeten naast elkaar op de grond, je armen op de rugleuning of je bovenbenen.
- Let op je ademhaling zoals die je lichaam binnen komt en weer naar buiten gaat.
Let op welke dingen je daarbij in je lichaam voelt.
Wees je eens bewust van de pauzes in je ademhaling bij de top van het inademen en aan het einde van de uitademing.
- Verleg je aandacht nu naar je lichaam. Loop je lichaam eens langs van de bovenkant van je hoofd naar de toppen van je vingers en de toppen van je tenen. Let op wat je in je lichaam voelt. Is er spanning of niet? Laat het allemaal gebeuren.
- Verleg je aandacht eens naar je hoofd, naar de dingen die je denkt. Dit kan moeilijk zijn maar probeer eens naar die gedachten te kijken zonder er op door te denken, probeer er van een afstandje naar te kijken. Het helpt soms om ze in te delen met een naam, bijv. zorgelijke gedachten, drukte, plannen enzovoort.
- Let eens op of je bepaalde gevoelens of emoties opmerkt. Let op waar je dit voelt in je lichaam. Probeer ze eens een naam te geven.
- Tenslotte; sta jezelf toe om naar alles te kijken wat je opmerkt binnen in jezelf. Geef er eens aandacht aan.

d. Aandacht Buiten – Binnen

Staand in de ruimte.

Spelen met afstand en nabijheid patiënt en behandelaar.

Steeds vragen wat patiënt voelt/in lichaam bemerkt bij bepaalde afstand. Je kunt ook muziek gebruiken of een filmpje, waarin je dus door iets van buiten emoties van binnen losmaakt.

e. Aandacht Binnen – Binnen

We gaan nu een oefening met je verbeelding doen, ik leid je daar doorheen.

Als je dit prettig vindt mag je je ogen sluiten, je mag ze ook openhouden. Stel je eens voor: Het is een mooie zomerdag. Je bent op vakantie in een gebied waar hoge bergen zijn, bij sommige ligt er zelfs sneeuw op de toppen.

Vandaag ben je aan het wandelen op een bergpad dat kronkelend naar boven leidt. Het zonnetje schijnt en je wandelt op een rustig tempo door. Dan ineens, zonder dat je dit goed en wel door had, houdt het pad op en sta je met je voeten aan de rand van een ravijn. Je buigt iets voorover en kijkt naar beneden. Let op wat er nu in jezelf gebeurt.

Je neemt nu weer een paar stappen terug en volgt een ander pad. Het leidt soms omhoog en dan weer een stukje omlaag. Na wat klimmen op kale rotsen kom je ineens uit op een prachtige weide. Het staat vol met gekleurde

bloemen, die heerlijk ruiken en door het zachte briesje heen en weer geschud worden.

Let op wat er nu in jezelf gebeurt.

Veilig Slapen plan

Triggers uit slaapkamer verwijderen bv.: - Bepaalde foto's - geurtjes, kleuren, geluiden - nachtkleding - -
In het nu blijven 's nachts (ankertjes): 👁️👁️ - -
Gezonde gewoonten voor een betere slaap: - op vaste tijden naar bed gaan en opstaan - een vast bed ritueel - gebruik bed alleen om te slapen (stap er uit als je wakker bent) - saaie klusjes doen bij wakker liggen - overdag voldoende lichaamsbeweging -
Niet doen!
's avonds tv, boeken of gesprekken over misbruik, geweld etc. - slaapjes overdag - cafeïne (koffie, thee, cola) aan einde dag - teveel alcohol - vlak voor je gaat slapen, gaan sporten - scherm kijken: Tablet, telefoon, computer

Herkennen van gevoelens

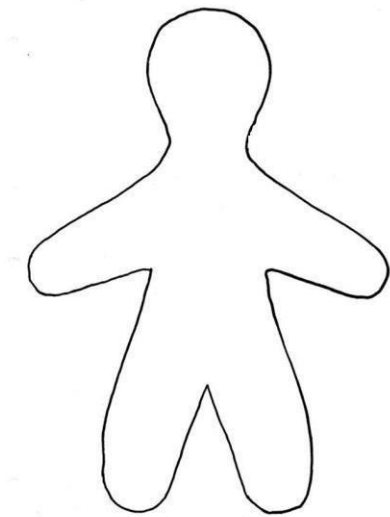

Gevoel: **BLIJ**

Denk eens aan een moment dat je je blij voelde:

Hoe kunnen anderen **zien** dat je blij bent?

Hoe laat jouw lichaam aan je weten dat je je blij voelt? Teken het hieronder.

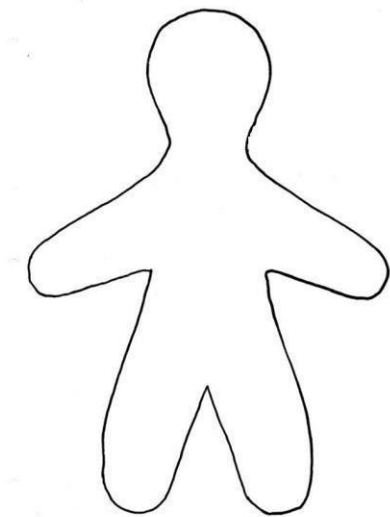

Gevoel: **VERDRIET**

Denk eens aan een moment dat je je heel verdrietig voelde.

Hoe kunnen anderen **zien** dat je verdrietig bent?

Hoe laat jouw lichaam aan je weten dat je je verdrietig voelt? Teken het hieronder.

SIGNALERINGSPLAN

triggers	Fase	Wat merk je	Wat kun jij doen	Wat kunnen anderen doen
				
				
				

Gereedschappen op een rijtje

	Horen zien en voelen
	Gebalde vuist oefening
	zappen
	Roep tegengestelde (andere) emotie op

	'Parkeer' de moeilijke situatie:
	Intense andere sensaties
	Afleiden van gedachten:
	Actief zijn
	Veilige plek

	Aandachtsoefeningen
	Jezelf oppeppen: